

SÕJAKUJUTUSEST TÄNAPÄEVA EESTI KIRJANDUSES

Leo Kunnase sõjad

PIRET VIIRES

Eesti sõjakirjanduse uurimisest

Sõda on eesti kirjanduses olnud ideoloogiliselt laetud teema, ühtlasi on sõjakujutus eesti kirjanduses olnud seotud ka üldinimlike aspektidega. Eriti Teine maailmasõda on ajaloo­sündmus, mis on tekitanud erinevaid ja teravalt ideoloogilisi representatsioone. Mõistetavatel põhjustel on vastandlike hoiakutega kujutatud sõda ja eriti Teist maailmasõda nõukogude eesti ning pagulaseesti kirjanduses. Võib öelda, et taastatud Eesti Vabariigis on sellele lisandunud veel kolmaski vaatepunkt, mis püüab mõtestada seda keerulist ajaloo­sündmust terviklikult, äärmustest hoidudes. Sõjakujutus võib olla konkreetne, lähtudes toimunud ajaloolistest sõdadest, aga ka abstraktne, esitades sõda ähvardava ohuna, näiteks Kolmanda maailma-sõjana, tuumaohuna, selgelt piiritlemata terrorismina või ka lihtsalt üldise sõjahirmuna.

Eesti XX sajandi teise poole kirjandusteaduses on seni põhiliseks uurimiskeskmeks olnud XX sajandi alguses ja keskel toimunud sõjad: Esimene maailmasõda, Vabadussõda ja ennekõike Teine maailmasõda koos oma vastuolulisuse ja keerukusega. Sõjateemalise kirjanduse käsitlused on sõltunud vastavast ajastust, riigikorrast, ideoloogilisest dominandist.

Senistes eesti kirjanduslugudes (sh nõukogude ajal ilmunud käsitlustes) on valdav olnud ajalooline vaade. Nõukogude ajal liikus eesti sõjakirjandus 1950. aastate tugevast ideoloogilisest suunast ja sotsialistliku realismi kaanonile alluvatest teostest sulaaaja üldinimliku dimensiooniga sõjaromaanideni, mille keskmes oli inimesekujutus sõjasituatsioonis. Luule Epner on leidnud, et 1960. aastaid võib nimetada uue sünteesi nõudluseks, kus lisaks mastaapsetele sõjapiltidele oleks olemas ka inimsaatuse psühholoogiline analüüs (Epner 2001: 480). ENSV sõjakirjandust on põhjalikumalt analüüsinud näiteks Ülo Tonts (1985) ja Naftoli Bassel (1985) ning võrrelnud seda üleliidulise sõjakirjanduse näidetega. Ülo Tonts on vaadelnud eesti nõukogude sõjaproosa dominante ja vastuvõttu ning esile toonud, et domineerinud on sõjaproosa „kitsamas tähenduses“: „Sõjasündmuse ja sõdurisinelites inimesi kujutavad raamatud on kriitilises retseptisoonis „tsiviilsetest“ sõjaajakäsitlustest mõjukamad olnud, rohkem esile tõusnud ja tõstetud“ (Tonts 1985: 258). Tonts on rõhutanud just sõjaproosa ajaloolisuse, mitte dokumentaalsuse aspekti, kuid vastavalt 1985. aastal valitsenud nõukogude ideoloogiale tõlgendanud ajaloolisust kui kahe erineva ühiskondliku formatsiooni piirist üleminekut (Tonts 1985: 258). Naftoli Bassel on ENSV sõjakirjanduse seostanud „sotsialistliku humanismiga“ (Bassel 1985: 266). Jällegi vastavalt tolleaegsele ideoloogilisele kaanonile leiab

ta: „Pole kahtlust, et sõjateema on üks selliseid, mis nõukogude vennasrahvaste kirjandusi lähendab – seda nii patriootliku ja internatsionaalse sisu kui ka ühise humanistliku ja kõlbelis-filosoofilise probleemistiku tõttu, seostades sõja õppetunde meie nüüdisajaga” (Bassel 1985: 265). Kuid ka tema toob esile murrangu ja uue sünteesi vajaduse 1960. aastatel (Bassel 1985: 268) ja lisab, et 1970. aastatel tähtsusust nõukogude eesti sõjakirjanduses dokumentaalne alge (nt Ülo Tuulik „Sõja jalus”, 1974) (Bassel 1985: 270–271).

Alates 1990. aastatest võib eesti sõjakirjanduse käsitlemisel näha kahte suunda. Üks tõstab keskmesse nõukogudeaegsed tabuteemad (nt Saksa sõjaväes sõdinud eestlaste ja soomepoiste temaatika või Vabadussõda, vt nt Kõvamees 2008). Teine suund võtab appi tänapäevased kirjandus- ja kultuuri-teoreetilised lähenemised ning analüüsib sõjakirjandust läbi nende prisma, näiteks traumateooria, uuemad ajalookirjanduse, kultuurimälu ja omaeluloolisuse käsitlused (nt Laanes 2009; Laanes, Kaljundi 2013; Kirss 2015). Samal ajal on kirjutatud ka üldfilosoofilisemaid ja eesti rahvuspsühholoogiat lahka-vaid arutlusi eesti sõjakirjanduse teemal (nt Undusk 2000). Viimastel aastatel on huvi keskmesse tõusnud Esimene maailmasõda (vt nt Hinrikus, Mattheus 2015), on ka mõningaid üliõpilastöid, mis sõjakirjandust käsitlevad (nt Hiie-mäe 2014).

Seega on senine sõjakirjanduse uurimine Eestis XX sajandi teisel poolel ja XXI sajandi alguses keskendunud XX sajandil toimunud nn suurtele sõdadele. Siinse artikliga püüan sellele lisada uue tahu, keskendudes lähiminevikule ja eesti kirjandusteaduses seni vähem käsitletud sõdadele. Lisaks vaatlen üldi-semalt sõjatemaatika kujutamist eesti viimase aja kirjanduses ja püüan leida selle jõujooni. Lähemalt peatun sõjakujutusel Leo Kunnase loomingus.

Sõjatemaatika kujutusviise taasiseseisvumisaja eesti kirjanduses

Alates 1980. aastate lõpu üleminekuperiодist ja taasiseseisvumisajast võib näha sõjatemaatika kujutamisel järgmisi kontsentreid, mis ei ole seotud XX sajandi suurte sõdadega:

- 1) Nõukogude–Afganistani sõja (1979–1989) kujutus,
- 2) Nõukogude armees ajateenimise lood,
- 3) ühiskondlike murdeaegade kirjeldused (augustiputš),
- 4) Eesti Vabariigi kaitseteenistuse lood,
- 5) missioonilood (Iraagi sõda 2003–2011, Afganistani sõda alates 2001),
- 6) hüpoteetilised tulevikusõjad (sh ulmekirjandus),
- 7) abstraktne üldine sõjaoh.

Nõukogude–Afganistani sõja teema oli teravalt esil punkluuletajate, eriti Villu Tamme loomingus. Murrangulistel laulva revolutsiooni aastatel oli punkluule väljakutsuvalt sotsiaalkriitiline eksisteeriva süsteemi suhtes, paljastades totalitaarse riigi vägivalda. 1980. aastatel oli võimu kuritegudest rääkimine veel seotud suure riskiga, punkluuletajad aga ei vaikinud: näiteks Merca luuletus „Kodukased” rääkis küüditamisest, Villu Tamme „Tbilisi tänavad” rahvarahutuste mahasurumisest sapöörilabidatega Tbilisis 1989. aastal. Ka Nõukogude–Afganistani sõda käsitlesid punkluuletajad julgelt, irooniliselt ja nõukogude sõjalist retoorikat naeruvääristades. Näitena võib tuua Villu

Tamme „Afganistan”: „Võtkem tankid võtkem püssid võtkem noored sõdurid / Sisse uljal sammul mingem pealinna Kabuli / Afganistan Afganistan” (Tamme 1992: 7). See teema oli punkluuletajate jaoks oluline tõenäoliselt seepärast, et paljud punkarid olid noored mehed, keda ähvardas ajateenistus Nõukogude armees. Nende terav reageerimine Nõukogude–Afganistani sõjale oli seega seotud otsese ohuga ise selles sõjas hukkuda.

Kaudselt on sama temaatikaga seotud Nõukogude armees ajateenimise lood, mis on aga kirja pandud juba taasiseseisvunud Eestis. Siin on dominandiks absurdus ja vägivald. Näiteks Olavi Ruitlase „Kroonu” (2005) on klassikaline kelmiromaan, mis naeruvääristab Nõukogude armeed ja toob koomiliselt esile kogu sealse grotesksuse. Armeed teemat võib kohata Kaur Kenderi „Iseseisvuspäevast” (1998), kus peategelane Karl Pajupuu kelgib oma sõjaväelugudega. Tõsisem on Märten Krossi „Hullumäng” (2014), mis kirjeldab peategelase katseid pääseda Nõukogude armeeteenistusest, teeseldes psüühiliselt haiget. Kõikide selleteemaliste teoste üldine tonaalsus on vastumeelsus Nõukogude armees teenimise suhtes ja seal aset leidva inimväärikuse alandamise paljastamine.

1991. aasta augustiputši on ilukirjanduses detailsemalt kirjeldanud Leo Kunnas „Sõdurjumala teenris” (2001). Erinevalt Nõukogude–Afganistani sõjast ja Nõukogude armeest on tegemist teistsuguse sõjaga – võitlusega oma maa vabaduse eest ja seepärast on selle kujutuse heroiline paatos täiesti erinev eelnevalt nimetatud teostest.

Eesti Vabariigi kaitseteenistuse lood, nagu Peeter Kormašovi „Ilma vase-liinita ehk 11 kuud seiklust” (2012) ja Priit Põhjala „Militaarsed miniatuurid” (2014), on ühelt poolt humoorikad, sarnanedes seepoolest Olavi Ruitlase „Kroonuga”. Samas on ka siin näha sõjaväega kaasnevat absurditunnet. Domineerima jääb aga seikluslikkus, adrenaliinisõltuvus ja sõjaväeliste tegevustega kaasnev põnevus.

Samasugust seikluslikkust ja adrenaliini võib leida Martin Plaseri missiooniloost „Minu teine miljon” (2012). Romaan kirjeldab Eesti kaitseväelaste osalemist välismissioonil Afganistani sõjas ja teeb seda postmodernistliku põnevusromaanini ning *action*-filmi võtmes. Sõdurid on leidlikud – karmidest situatsioonidest on võimalik välja tulla – ja samal ajal halastamatud. Plaser näitab, et sõda on võimalik pöörata enda kasuks – nii rahaliselt, tulevases piraadikäti ametis vajaminevaid oskusi omandades kui ka oma seiklusjanu rahuldades.

Missioonilugudeks eesti kirjanduses on veel Leo Kunnase dokumentaalne, realistlik olukirjeldus „Viiv pikas sõjas. Märkmed Iraagi sõjast” (2006) ja Hannes Võrno omaelulooline pihtimus „Missioon. Ühe missiooni päevikud” (2016). Viimase rõhuasetus on sõjakirjelduste asemel aga pigem eneserefleksioonil.

Hüpoteetilist tulevikusõda kirjeldab ennekõike Leo Kunnas oma hoiatus- teoses „Sõda 2023” (2016). Kuid sõjateema on esil ka Kunnase ulmetrioloogias „Gort Ashryn” (2008–2010), mis on lugu kapten Anton Irv VIII-st, Eesti Vabadussõja kangelase kloonitud 8. teisiku kasvamisest inimese ja sõdurina ligi tuhat aastat pärast meie aega.

Abstraktne, üldine sõjaohut on esil mõnes nüüdisluuleteoses, nagu hüpoteetiline puhastav sõda (:kivisildniku luulekogus „Enne sõda ja kõike seda” (2012), mida reklaamitakse lausega „Olukorrast enne sõda, et pärast oleks hea lugeda”. (:kivisildnik on ise kirjutanud: „Ma ei salga, et sõda on minu kinnis-

idee. Olen kirjutanud mitu sõjaraamatut [---] ehk näen tonte, ehk näen natuke kaugemale, peagi selgub.” (:kivisildnik 2014)

Viimase aja üks mõjuvamaid sõjateemalisi raamatuid on Andrus Kasemaa luulekogu „Olla luuletaja” (2017), mis annab uuslihtsas ja kohati isegi naiivses sõnastuses teravalt edasi ühiskonnas levivat sõjaretoorikat ja sõjahirmu.

Seega võib näha, et žanriliselt käsitletakse sõjateemat üpris laialt: leidub nii fiktsioone (Kender), isiklikel kogemustel põhinevaid ilukirjanduslikke teoseid (Plaser, Põhjala), mälestuslikke päevaraamatuid (Võrno), luulekogusid (:kivisildnik, Kasemaa), dokumentaalseid teoseid (Kunnase „Viiv pikas sõjas”) kui ka žanripuhast ulmekirjandust (Kunnase „Gort Ashryn”). Sõda, mida on neis teostes kujutatud, on kas konkreetne toimunud sündmus (Nõukogude–Afganistani sõda, Iraagi sõda, uus Afganistani sõda, augustiputš), abstraktne hirmutav sõda ja sõjaoht (:kivisildnik, Kasemaa), sõjaväega ja ajateenimisega seotud üleelamised (Ruitlane, Kross, Põhjala, Kormašov) või hüpoteetiline tulevikuprojektsioon (Kunnas).

Kuigi sõjateema tänapäeva kirjanduses avaldub temaatiliselt ja žanriliselt laias diapasoonis, keskendun järgnevalt kolme erineva sõja käsitlusele Leo Kunnase loomingus. Sõjateema eesti nüüdiskirjanduses kogu oma mitmekülgsuses on aga veel kaardistamata ja läbiuurimata ala ning jääb ootama uusi käsitlusi.

Leo Kunnase kolm sõda

Järgnevalt vaatlen, kuidas on sõda kujutanud oma kolmes teoses „Sõdurjumala teener”, „Viiv pikas sõjas” ja „Sõda 2023” Leo Kunnas, vaieldamatult tänapäeva eesti kirjanduse üks olulisemaid sõjakirjanikke. Tema ulmetrilooogia „Gort Ashryn” jääb siit käsitlusest välja, sest erinevalt teistest Kunnase teostest on see puhtakujuline žanriulme: selles kujutatavad sõjad on väljamõeldud kosmosesõjad kauges tulevikus ja neil puudub reaalne seos meie lähiminekiku, oleviku või lähitulevikuga. Teised Kunnase kujutatud sõjad on kas reaalset toimunud („Sõdurjumala teener”, „Viiv pikas sõjas”) või võimalik tulevikuprognosis („Sõda 2023”). Leo Kunnasel kui Eesti Vabariigi kaitseväge reservkolonelleitnandil on põhjalikud teadmised sõjandusest, relvadest, sõjalistest taktikatest ja strateegiatest ning see kõik avaldub otseselt ka tema teostes. Kunnase enda elusaatus on olnud eriline. 16-aastaselt püüdis ta Nõukogude Liidust põgeneda ja püüti Rumeenia piiril kinni. Ta oli aasta Vologdas vanglas, siis läks vabatahtlikuna Nõukogude Liidu armeesse aega teenima. Ta on õppinud Helsingi ülikoolis, Eesti Humanitaarinstituudis ja Soome riigikaitse kõrgkoolis, töötanud Eesti Vabariigi kaitsejõududes juhtivatel kohtadel ning teeninud ohvitserina Iraagis. Alates 2007. aastast on Leo Kunnas reservis, kirjutanud arvamuskogusid ja raamatuid (vt Post 2007).

Sõjakirjanduse käsitlemisel on oluline mitte ainult sisu ja temaatika analüüsimine, vaid ka representatsiooniviisid, tekstuaalsed võtted, mida autor on oma teose loomisel kasutanud. Evelyn Cobley keskendub raamatus „Kujutades sõda” („Representing War”, 1993) sellele, kuidas ja milliste vahenditega on sõda edasi antud, mitte sellele, mida on sõjakirjanduses kujutatud. Ühendades narratoloogilise lähenemise poststrukturealistlike teooriatega, analüüsib ta Esimest maailmasõda erineval viisil (nt dokumentaal-realistlikult, avan-

gardistlik-modernistlikult) kajastavate autorite teoseid (Richard Aldington, Jon Dos Passos, Ernest Hemingway jt) ja seob neis kasutatud narratiivsed strateegiad autorite ideoloogiliste positsioonidega. Tema peamine eesmärk, nagu märgib Stephen Bonnycastle (1996), on vaadelda seda sõnumit, mida annab edasi teose vorm, kujutuslaad, ja analüüsida, kas see on vastavuses teose sisust tuleneva sõnumiga.

Sedalaadi lähenemist on võimalik rakendada ka eesti sõjakirjanduse uurimisel. Nii vaatlengi, millised on sõja representatsiooniviisid Leo Kunnase teostes ja kuidas need seostuvad autori suhtumisega sõjasse, tema ideoloogilise positsiooniga.

„Sõdurjumala teener” on autobiograafilisel ainesel põhinev, realistlikult kirjutatud arenguromaan, kuhu on põimitud Nõukogude vanglas ja armees aset leidnud põnevaid sündmusi, mis panevad kaasa elama. Kogu romaani kannab aga moraalne paatos: peategelane Peeter Tergens järgib sõdalase teed, samurai *bushidō* koodi, mis kätkeb lojaalsust, vaprust, pühendumust.

Romaani kõrghetkeks on 1991. aasta augustiputši sündmused reaalse ohuga, et algab sõda ja Eesti iseseisvuspüüded kaovad igaveseks. Peeter ja tema sõbrad formeerisid 1991. aastal relvastatud meestegruppe, kes olid valmis Nõukogude sõjaväele ja tankidele vastu hakkama ning Eesti iseseisvuse eest seisma. Otsustaval ööl enne võitlust väljendab Peeter oma veendumust niimoodi: „Olen juba ammu valiku teinud ja mu valik on sõdalase tee. Ma ei tahagi olla keegi teine. [---] Nüüd ma mõistan, miks koolipoisid läksid Vabadussõtta. [---] See on lojaalsus. Ustavus millelegi, millele peetakse kohaseks või väarikaks lojaalne olla. Sest ainult lojaalsus paneb inimese hindama oma elust tähtsamaks väärtust, millele ollakse ustav.” (Kunnas 2001: 332)

Ja kui vanaproua Kuusik, kelle põõningut Peeter ja tema rühm harjutamiseks kasutavad, küsib: „Aga mis sõjaväes te olete? Eesti sõjaväge pole olemas ja tiblade väes te ka pole? Kus te siis olete?” – vastab Peeter: „Me oleme lihtsalt sõdurid, ilma mingi sõjaväeta. Kui te soovite, võime olla näiteks... teie armee.” (Kunnas 2001: 327)

See romaani viimane, 1991. aasta sündmusi kirjeldav peatükk kannab pealkirja „Päev, mil ei alanud sõda”. Sõda ei alanud, Eesti iseseisvus taastati veretult, Nõukogude tankikolonn lahkus Eesti pinnalt ja see oli enneolematu võit: „Kõige suuremad võidud saadakse ilma sõjata, seepärast ei paista nad silma” (Kunnas 2001: 333). Kuid oluline oli see, et oli meeste valmisolek lahingusse minna ja Eestit kaitsta.

Ühelt poolt annab Kunnas nendest päevadest pildi, esitades neutraalseid realistlikke kirjeldusi harjutamistest, relvade hankimisest, sõjaks valmistumisest. Suuri sõnu ei tehta, patriootlikke kõnesid ei peeta. Tehakse, mida on vaja. Teiselt poolt on nendes lihtsates tegevustes heroilisust, oma „sõdalase tee” tunnetamist, valmisolekut Eesti eest sõtta minna, veendumust, usku ja väarikust.

„Viiv pikas sõjas. Märkmed Iraagi sõjast” on dokumentaalromaan, mis põhineb Kunnase kolmekuulisel teenistusel Iraagis 2005. aasta septembrist novembrini. Tegemist on tõeliste sündmustega, fiktsionaalsus selles teoses puudub. Raamat on üles ehitatud päevikuna, kusjuures sissekanded järgivad diviisi ja brigaadi päevakokkuvõtete vormi. Näiteks on kasutatud sõjaväelist kuupäeva ja kellaaja markeeringut – 04SEPT ja 1700. Täpselt on esitatud sõjaväeosade numbreid (nt 2-70 tankipataljon), relvaliikide kirjeldusi (nt SISU XA-180 ratassoomuk, varustatud 12,7 mm kuulipildujatega). Sama detail-

selt on kirjeldatud Iraagis asetsenud USA Camp Taji tugipunkti ja ümbruskonda. Sellised kiretud kirjeldused vahelduvad vahetumate tähelepanekutega ja vägagi elavate ning mõnikord koomiliste Iraagi külaelu olustikupiltidega. Nagu näiteks see: „Paar Iraagi sõdurit üritas jooksvat vasikat kinni püüda, aga see ei õnnestunud, vasikas põikles osavalt kõrvale, üks sõduritest kukkus ninali, relv raudapidi tolmu sisse” (Kunnas 2006: 24).

Kunnase jaoks oli Iraaki minnes kõige tähtsam teha sealsete sõjakogemuste põhjal kindlaks, milliseid täiendusi ja parandusi oleks vaja teha Eesti sõjaväes. Seega oli kogu missioonil väga konkreetne riigikaitse eesmärk. „Sõdurjumala teenri” heroilisust teoses „Viiv pikas sõjas” ei leidu, tegemist on vaatlemise, õppimise ja muidugi ka vahetus sõjategevuses osalemisega. Kunnas hindab professionaalselt kõrgelt USA liitlasi, kellest võtta eeskujutähtsust ja saada Eesti riigikaitseks vajalikke teadmisi ja kogemusi. Ka „Viiv pikas sõjas” kirjeldab „sõdalase teed”, aga pigem selle argipäeva. Kuigi autor võtab osa sõjategevusest ja kirjutab päevakokkuvõtetes inimkaotustest, mõjub kõik see igapäevase ja neutraalsena: sõjakujutusviis on kiretu, aga samal ajal detailne.

2016. aastal ilmus Leo Kunnaselt raamat „Sõda 2023”, mida on nimetatud dokumentaalseks ulmeromaaniks (vt Kokk 2016) ja mis on omamoodi järg „Sõdurjumala teenrile”: kohtame uuesti peategelasena Peeter Tergensit. Romaanis esitab Kunnas kaks tulevikuprognoozi (raamatus pealkirjadega „Koljat” ja „Taavet”), mis võib juhtuda, kui Venemaa tungib Eestile kallale. Sündmustik on paigutatud aastasse 2023. Üks prognoos lähtub praegu Eesti riigikaitse tehtud otsustest („Koljat”) ja teine lähtub sellistest otsustest, mida Kunnase arvates tuleks teha („Taavet”). Mõlemal juhul on sõda paratamatu. „Taaveti” versioonis püüab Venemaa taastada Nõukogude Liitu, aga tänu heale ettevalmistusele, piisavale varustusele ja NATO liitlaste toele peataks Vene armee pealetung Narvas ja Emajõe rindel, rindejoon jääb stabiilsena püsima Narva jõe – Emajõe – Väikese Emajõe liinil. Ülejäänud Eesti jääb vabaks. „Koljati” versioonis on Venemaa eesmärgiks taastada kunagine tsaaririik, Eesti vallutatakse kiiresti ja ilma olulise vastupanuta, ainuüksi peab piiramisrõngale vastu Tallinn.

Mõlemal juhul lõpeb sõda tänu USA tehtud tuumaahvardusele, USA presidendi ja Putini kokkuleppe tagajärjel sõlmitakse relvarahu. „Taaveti” versioonis jääb pärast sõja lõppu kestma Eesti Vabariik, „Koljati” versioonis jääb Eesti Venemaa tsaaririigi koosseisu Eestimaa suurhertsogkonnana (*Velikoje Knjažestvo Estonii*), milles säilib küll eesti keel hertsogkonna ühe ametliku keelena ja võib kasutada ka Eesti riiklikke sümboleid. Baltimaadest tervikuna tuleb erimajandustsoon.

Romaani „Sõda 2023” võiks liigitada dokumentaalseks tulevikuprognooziks, millele on antud ilukirjanduslik vorm. Realistlikkust rõhutavad mitmed detailid: illustratsioonid, katkendid tegelaste päevikutest, teosele lisatud kaardid sõjategevuse kohta, väeosade tingimärgid. Samuti on väga detailitapselt kirjeldatud erinevaid relvi ja kogu sõjategevust. Näiteks on lisatud joonised, kuidas valmistada plekist joogipurgist miini. Ka on antud juhised, kuidas piiramisrõngas oleval Tallinnas käituda – kuhu varjuda, milliseid tagavarasid hankida. Kogu piiramisrõngas on esitatud kaardina, nii võib lugeja kergesti saada pildi, kus praegusel linnamaastikul need lahingud toimuda võiksid ning kas tema praegune asukoht jääb vaenlase vallutatud alale või piiramisrõngasse. See annab lisaks dokumentaalsusele ka lugejale isikliku perspektiivi ja väga selge ettekujutuse situatsioonist võimaliku rünnaku korral.

Dokumentaalsust lisab Kunnase järelsõna, kus on sammhaaval ära toodud rahvusvahelised sündmused, mille tagajärjel sõjani jõutakse, samuti erinevatel tasanditel tehtud riigikaitseliste otsuste tulemused ja konkreetsed analüüsid. Nii joonistub pilt, mis ületab ilukirjanduslikkuse piirid ja on pigem tõepärane võimaliku sündmustiku ja tuleva tegelikkuse prognoos.

Kui analüüsida Leo Kunnase sõjakujutuse dünaamikat, siis „Sõdurjumala teener” on realistlik representatsioon, mille vorm on lihtne. Tekst on esitatud ausalt, siiralt ja kirjeldatavaid väärtusi usutakse. Sõda ja sõduriks olemine seostub väärtustega, nagu au, ustavus, lojaalsus. Tegelased on valmis 1991. aasta augustiputši ajal Eesti eest võitlema ja vajadusel surema. Kui Eesti vabadus on ohus, on sõda selle vabaduse kaitseks vajalik. Kunnase tegelased järgivad oma „sõdalase teed” ja kindlaid moraalseid väärtusi. Teose üldine paatos ja suhtumine sõjasse on heroiline.

„Viiv pikas sõjas” on dokumentaalromaan ja seepärast on sõjakujutus ka selles teoses realistlik ja detailne. Ent puudub paatoslikkus ja heroilisus, sõjakujutus on pigem tuim ja üksluinegi. Autori ideoloogiline positsioon on professionaalne ja neutraalne. Nagu autor ise tagakaanel märgib, on see „katse näidata sõda sellisena nagu see on kaadriohvitseri ja osaleja pilgu läbi. Sõda peab rääkima enda eest.” (Kunnas 2006, tagakaas)

Romaanis „Sõda 2023” on seevastu sõjaohtu ja sõda kirjeldatud väga teravalt ja kaasahaaravalt. Ehkki teos kujutab hüpoteetilist tulevikuvisioni, on sõja representatsiooniviisi äärmuslikult tõepärane. Siin on „Sõdurjumala teenrist” tuttavat vormilist lihtsust, siirust ja selgust, ka romaani paatos on ilmne: Eestit tuleb kaitsta iga hinna eest, see on seesama tuttav „sõduri tee”. „Sõdurjumala teenri” realismist on astunud aga samm edasi: rõhutatakse dokumentaalsust ning lugeja viiakse tegelikult toimuda võivate tulevikustsenaariumide maailma. Nii on see omamoodi kombinatsioon „Sõdurjumala teenri” heroilisusest ja teose „Viiv pikas sõjas” dokumentaalsest täpsusest.

Romaanis „Sõda 2023” on autori ideoloogiline positsioon nii kangelaslik kui ka hoiatav. Romaani kannab mure tuleviku pärast, mida on edasi antud realistlike vahenditega, ja nii tuleb esile võimalikule ohule tähelepanu juhtiv sõnum: sõda on võimalik, sõda on tulekul ja kui ei tehta teatud otsuseid riigikaitse tasandil, siis visandatav tulevik võibki olla reaalne. Nii kirjutab Kunnas „Taaveti” järelsõnas:

Kui vajalikud otsused langetatakse õigel ajal, muutub see stsenaarium loode-tavasti teistpidi ulmeliseks – NATO ja Venemaa vahel loodud jõudude tasakaal või NATO-poolne vastukaal tõstab sõja alustamise künnise nii kõrgeks, et seda õnnestub tõenäoliselt vältida.

See oli ka „Sõda 2023” kirjutamise põhjus ja peamine eesmärk. (Kunnas 2016b: 228)

Kuna autori eesmärk on otseselt mõjutada eesolevat tegelikkust, siis on ta valinud selleks realistliku representatsiooniviisi, kus lugejale detailselt kirjeldatakse, mis teda sõja korral ootab ja milliseks võivad muutuda talle tuttavad kodused kohad. Kunnas on sihipäraselt loonud oma teoses võimalikust tulevikusõjast tõetruu kujutluspildi, mis visandab lugejale tõenäolised sündmused ja tulevikustsenaariumid äärmiselt usutavalt. Sellisel dokumentaalsel düstoopiaal ongi üksainuke peamine ideoloogiline ülesanne – mõjutada tulevikku, et hoida ära sõda.

Kokkuvõte. Konkreetne ja abstraktne sõda

Leo Kunnase jaoks on sõda konkreetne, mitte abstraktne. Sõjakujutus tema kolmes vaadeldud raamatus on realistlik, otsesõnaline ja detailne, ta kirjeldab eri relvatüüpe, sõjaväeosasid, lõhkekehasid. Kohati võib Kunnase raamatuid lugeda kui sõjapidamise käsiraamatuid.

Kui 1991. aasta putšiaegset kirjeldust „Sõdurjumala teenris” iseloomustab heroilisus, siis „Viiv pikas sõjas” on pigem neutraalne. Kunnas ei esita küsimusi, kas näiteks Iraagi sõda on õigustatud, ta võtab seda professionaalselt ja näeb ennekõike õppimisvõimalusena USA liitlastelt, et saada teadmisi Eesti kaitseväe arendamiseks. Nii et kaudselt on ka selle raamatu taga Kunnasele omane sõduri tee: kasutada oma professionaalseid oskusi ja teadmisi Eesti kaitseks. „Sõda 2023” on hoiatusromaan, mille eesmärgiks on anda edasi tõetruud kujutluspilti võimalikust sõjast. Samas iseloomustab seda romaani nagu „Sõdurjumala teenritki” heroiline paatos ja peategelased käituvad nii, nagu tõelised sõdalased käituma peavad.

Nii võib kokkuvõtteks öelda, et sõja realistlik ja dokumentaalne representatsiooniviis on Kunnasel seotud võitlusliku ja heroilise ideoloogiaga. Kunnas on pühendunud sõdalane, kelle eesmärgiks on seista oma riigi eest ja kaitsta teda iga hinnaga, järgida „sõduri teed”.

Et tänapäeva eesti sõjakirjanduses ei ole see domineeriv kujutuslaad, vaid ainult üks võimalikest representatsioonidest, näitab see, et mitmed teised eelnimetatud sõda kujutavad teosed lähtuvad hoopis teistelt alustelt. Nii on Nõukogude armee ja nõukogudeaegse Afganistani sõja kirjeldused kas iroonilised (Villu Tamme), koomilised ja grotesksed (Olavi Ruitlane) või kirjeldavad Nõukogude sõjaväe absurdust ja hirmutavust (Märten Kross). Missioonikirjanduses võib olla sõjalt võetud nii selle põlgusväärne kui ka heroiline külg ja domineerima jääb seikluslikkus, mida Martin Plaser annab edasi postmodernistliku tekstiloome ja mängulisusega. Teisalt võib missioonikirjandus olla ka sügavalt isiklik ja pihtimuslik, nagu Hannes Võrnol. Eesti kaitseväes ajateenimist on kirjeldatud kas humoorikas võtmes või filosoofiliselt sõja olemuse üle mõtiskledes.

Neist kõigist eristub abstraktne sõjaähvardus, mis on esil eelnevalt mainitud (:kivisildniku ja Andrus Kasemaa teostes. Abstraktne sõjahirm on kõikehaarav, mis jõuab inimesteni meedia ja ühiskonna kaudu ning mida ei saa eirata – sõda on kaotanud oma konkreetsuse, seega ka haaratavuse ja allutatuse. Kui Kunnas oma detailsete kirjeldustega ja teadmistega sõja toimimise kohta (kuidas toimuvad sõjalised operatsioonid, kuidas liiguvad väed, kuidas vaenlasele reageerida) suudab sõjast aru saada ja seda teatud määral kontrollida, allutada, siis abstraktse sõjaähvarduse puhul selline kontroll puudub. Ometi on ka abstraktsed sõjakujutused samasugused hoiatusteosed nagu Kunnase „Sõda 2023”.

Seega võib sõjakujutus olla nii konkreetne kui ka abstraktne, kuid mõlemat tüüpi sõjakujutusel on sama eesmärk – meenutada inimestele, mida tähendab sõda, ja sõjaohu eest hoiatades püüda seda ära hoida. Leo Kunnas oma teostega on seda kahtlemata teinud.

Kirjandus

- Bassel, Naftoli 1985. Eesti nõukogude sõjaromaan üleliidulises kontekstis. – Keel ja Kirjandus, nr 5, lk 264–273.
- Bonnycastle, Stephen 1996. Evelyn Cogley. Representing War: Form and Ideology in First World War Narratives. – Ariel. A Review of International English Literature, kd 27, nr 3 (juuli), lk 176–178.
- Cogley, Evelyn 1993. Representing War. Form and Ideology in First World War Narratives. Toronto–Buffalo–London: University of Toronto Press.
- Epner, Luule 2001. Proosa uuenemine kodumaal. Sotsialistlikust sotsiaalsesse realismi. – Epp Annus, L. Epner, Ants Järv, Sirje Olesk, Ele Süvalep, Mart Velsker. Eesti kirjanduslugu. Tallinn: Koolibri, lk 478–483.
- Hiiemäe, Sirly 2014. Sõda ja inimene Lilli Prometi teostes „Pimedate akende ajal” ning „Tüdrukud taevast”. Magistritöö. Tallinna Ülikool, Eesti Keele ja Kultuuri Instituut.
- Hinrikus, Mirjam, Mattheus, Ave (koost, toim) 2015. Esimene maailmasõda Eesti kultuuris. (Tallinna Ülikooli Eesti Keele ja Kultuuri Instituudi Toimetised 17.) Tallinn: Tallinna Ülikool, Eesti TA Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus.
- Kirss, Tiina 2015. Esimene maailmasõda eestlaste mälestustes. – Esimene maailmasõda Eesti kultuuris. Koost, toim Mirjam Hinrikus, Ave Mattheus. (Tallinna Ülikooli Eesti Keele ja Kultuuri Instituudi toimetised 17.) Tallinn: Tallinna Ülikool, Eesti TA Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus, lk 145–196.
- (:)kivisildnik 2014. (:)esiteks sõda, teiseks kaotus, kolmandaks... – Postimees: AK, 19. IV. <https://pluss.postimees.ee/2766632/kivisildnik-esiteks-soda-teiseks-kaotus-kolmandaks> (27. X 2017).
- Kokk, Aavo 2016. Ekspress esitleb ja Aavo Kokk soovitab: Leo Kunnase uus dokumentaalromaan „Sõda 2023”. – Eesti Ekspress 13. XII. <http://ekspress.delfi.ee/lisalood/ekspress-esitleb-ja-aavo-kokk-soovitab-leo-kunnase-uus-dokumentaalaromaan-soda-2023?id=76584572> (27. X 2017).
- Kunnas, Leo 2001. Sõdurjumala teener. Tallinn: Tuum.
- Kunnas, Leo 2006. Viiv pikas sõjas. Märkmed Iraagi sõjast. Tallinn: Tänapäev.
- Kunnas, Leo 2016a. Sõda 2023. Koljat. Tallinn: Küppar & Co.
- Kunnas, Leo 2016b. Sõda 2023. Taavet. Tallinn: Küppar & Co.
- Kõvamees, Anneli 2008. Vabadussõda 1930. aastate eesti romaanis. – Keel ja Kirjandus, nr 5, lk 321–334.
- Laanen, Eneken 2009. Lepitamatud dialoogid. Subjekt ja mälu nõukogudejärgses eesti romaanis. (oxymora 6.) Tallinn: Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus.
- Laanen, Eneken, Kaljundi, Linda 2013. Eesti ajalooromaani poetika ja poliitika. Sissejuhatauseks. – Keel ja Kirjandus, nr 8–9, lk 561–578.
- Post, Eda 2007. Leo Kunnas ehitab uut maailma. – Eesti Päevaleht 20. X, lk 14–15. <http://epl.delfi.ee/news/kultuur/leo-kunnas-ehitab-uut-maailma?id=51105592> (27. X 2017).
- Tamme, Villu 1992. Tuvi oli tihane. Tallinn: Tiritamm.
- Tonts, Ülo 1985. Inimene ja sõda. Rahvas ja sõda. Märkmeid, väljakirjutusi, kõrvutusi, arutlusi. – Keel ja Kirjandus, nr 5, lk 257–264.
- Undusk, Jaan 2000. Ideetud eestlased. Eesti sõjakirjandust lugedes. – Vikerraar, nr 8–9, lk 105–115.

The depiction of war in modern Estonian literature: the wars of Leo Kunnas

Keywords: war literature, representations of war, modern Estonian literature, Leo Kunnas

Unlike the traditional Estonian papers on war literature, which mainly deal with the so-called two big wars of the 20th century, the focus of this article lies on more recent wars and conflicts and their representations in modern Estonian literature, with closer attention to the works of Leo Kunnas. Modern Estonian literature is rich in war themes and representations of various conflicts (e.g. the Soviet-Afghan War, social upheavals, wars in Iraq and Afghanistan, hypothetical wars of the future, an abstract threat of war) while their genre diversity is also considerable (fiction, diaries, documentary works, sci-fi, etc).

The present analysis is focused on the representation of war in the following three books by Leo Kunnas: *Sõdurjumala teener* ("Servant of the Soldier God", 2001), *Viiv pikas sõjas* ("A Moment in the Long War", 2006) and *Sõda 2023* ("War 2023", 2016). The wars depicted are the August Coup of 1991 in Soviet Union, the Iraq War, and a hypothetic future war against Russia, respectively. Based on Evelyn Cobley's book "Representing War: Form and Ideology in First World War Narratives" (1993), the analysis is centered not on what is depicted but on representations, i.e. on how and by what textual means the depiction is done. In addition it is explored how the ways of war representation used by Kunnas may relate to his attitude to war and his ideological position. The conclusion is that in all three works analysed war is depicted realistically, the representation becoming even excessively detailed and documentary in places, which bears on Kunnas' militant and heroic ideology. Leo Kunnas is a devoted warrior, determined to stand for his country and defend it whatever it takes, thus following the soldier's path.

Piret Viires (b. 1963), PhD, Tallinn University, Professor of Estonian Literature and Literary Theory, piret.viires@tlu.ee